

## LINGVOPOETIKA VA LINGVOPOETIK TAHLIL, ERKIN VOHIDOV ASARLARIDA KO'CHIMLAR

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i06.022>

Baxtiyorova Nilufar Zarifjon qizi  
Ilmiy rahbar: To'xtasinova Odinaxon  
Qo'qon davlat universiteti

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada lingvopoetika va lingvopoetik tahlilning shakllanishi, nazariy asoslari hamda badiiy matnni o'rganishdagi ahamiyati yoritilgan. Maqolada L.V. Sherba, V.V. Vinogradov va Zadornova kabi olimlarning lingvopoetika haqidagi ilmiy qarashlari tahlil qilinib, ularning o'zaro farqli va uyg'un jihatlari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, lingvopoetik tahlilning mohiyati hamda badiiy asardagi til birliklarining estetik vazifasi haqida fikr yuritilgan. Tadqiqotning asosiy qismida Erkin Vohidov she'riyatida uchraydigan ma'no ko'chish hodisalari - metafora, metonimiya va sinekdoxa misollar asosida lingvopoetik jihatdan tahlil qilingan. Shoirning tasviriy vositalardan foydalanish mahorati, obrazlilikni yaratishdagi individual uslubi hamda she'riy matnning emotsional-ta'sirchanligini oshirishdagi badiiy vositalarning o'rni ochib berilgan. Tadqiqot natijasida Erkin Vohidov ijodida ko'chimlarning muhim poetik va estetik vosita sifatida xizmat qilishi ilmiy asosda yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** lingvopoetika, lingvopoetik tahlil, ko'chim, metafora, metonimiya, olimlar qarashlari, Erkin Vohidov ijodida ko'chimlar

### 1. Kirish

Jahon tilshunosligida o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab badiiy matnning til xususiyatlarini o'rganishga qiziqish kuchaydi. Buning natijasida lingvopoetika deb ataluvchi tilshunoslik tarmog'i shakllanib, istiqbolli yo'nalishga aylandi. Milliy tillar doirasida uning o'rganish ob'ekti, uslubshunoslik bilan o'xshash va farqli jihatlari, lisoniy va estetik jihatdan tahlilga loyiq asarlar va mahoratli adiblarning tili masalasi mazkur soha tadqiqotchilarining e'tiborida bo'ldi. Lingvopoetika dastlab stilistikaning badiiy uslub negizida shakllangan bo'lib, avvalo, badiiy ifoda vositalarini tavsiflaydi. Keyinchalik, shu asosda lingvistik stilistika shakllandi, uning doirasi fonetikadan sintaksisgacha bo'lgan turli lisoniy sath birliklarini qamrab oldi[9]. Lingvopoetika haqida olimlar turli xil fikrlar bildirishdi. Quyida ba'zi olimlarning ilmiy qarashlari o'z ifodasini topgan va tahlil qilingan. L.V. Sherba (1880-1944)

Sherba badiiy asarni talqin qilishda nafaqat uning g'oyasini tushuntirish, balki asarning badiiy tomonini baholash ham muhimligini ko'rsatib bergan. Uning qarashiga

ko'ra, tilning ayrim ifodali elementlaridagi nozik semantik ma'nolarni tushunmasdan va chuqur lingvistik tahlil qilmasdan turib, asarning asl mohiyatini anglab bo'lmaydi.

Viktor Vladimirovich Vinogradov (1895-1969)

Vinogradov "Lingvopoetika" atamasini ilmiy muomalaga kiritgan birinchi olimlardan biri hisoblanadi. U fanning predmeti va vazifalarini aniq shakllantirgan.

Asosiy maqsadi: Badiiy ijoddagi til birliklarining estetik funksiyasini o'rganish.

Tahlil yo'nalishlari: Olim tahlilning ikki yo'lini ko'rsatadi:

Badiiy asarni butunlay tahlil qilish va tushunish.

Badiiy ijodning tarkibiy qismlarini (tovushlar, fonemalar, so'zlar va iboralar) estetik va stilistik jihatdan o'rganish.

Professor Zadornova

Zadornova lingvopoetik tahlil metodologiyasini batafsil tavsiflab bergan. Uning fikricha, lingvopoetik tahlilning maqsadi - tilning aniq birliklari muallif tomonidan qanday qilib so'zli-badiiy ijod jarayoniga kiritilganini va bu vositalar qanday qilib o'ziga xos estetik ta'sir yaratishini aniqlashdir[9].

Ushbu olimlar qarashlarini qiyoslaganda, Sherba estetik yondashuvni, Vinogradov nazariy-lingvistik asosni, Zadornova esa metodik-amaliy tahlil yo'nalishini ustuvor qo'yishi bilan farqlanadi. Shu jihatdan ularning ilmiy qarashlari bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida lingvopoetik tahlilning rivojlanishiga xizmat qiladi. Yuqoridagi ilmiy qarashlar Erkin Vohidov she'riyatini lingvopoetik jihatdan tahlil qilishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shoir asarlarida til birliklari estetik va obrazli maqsadda qo'llanib, she'rlarning badiiy ta'sirchanligini oshiradi.

Lingvopoetik tahlil - til, nutq birliklarini uni tashkil etuvchi qismlari, mazmuni, vazifasi va boshqa xususiyatlari nuqtai nazaridan tadqiq etish, til (nutq) birliklarining aniq holatini belgilash hisolanadi[6]. Lingvopoetik tahlilda ma'no ko'chish hodisalari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki metafora, metonimiya, sinekdoxa va vazifadoshlik kabi ko'chimlar badiiy matnning obrazlilik hamda emotsional kuchini oshiradi. Erkin Vohidov she'riyatida ham ushbu ko'chim turlari keng qo'llanadi.

## 2. Ma'noning ko'chishi va uning turlari

Ma'noning ko'chishi - so'zning o'z lug'aviy ma'nosidan tashqari yangi ma'no ifodalash hodisasidir ya'ni muayyan so'zning avval angelayotgan ma'nosidan boshqa ma'noni anglatishidir Masalan ; "Odamning qulog'i" o'z ma'nosida haqiqatdan ham odamning eshitish uchun mo'jallangan tana a'zosi "qozoning qulogi" odamning qulog'iga shakl tomonlama o'xshaganligi sababli ma'no ko'chish hodisasi yuz bergan. Bu hodisa badiiy matnda obrazlilik va ta'sirchanlikni oshiradi.

### Metafora

Metafora asosida nom ko'chishi predmet, belgi, harakat, holatlarning keng ma'nodagi o'xshashligiga asoslanadi[5]. Asos konkret, abstrakt bo'lishi mumkin.

U badiiy nutqni obrazli va ta'sirchan qiladi. Erkin Vohidov she'riyatida metaforalar shoirning his-tuyg'ulari, tabiat tasviri va inson ruhiyatini obrazli ifodalashda asosiy o'rin tutadi. Shoir o'z asarlarida metaforadan mahorat bilan foydalanib, she'riy matnning uslubiy xususiyatlarini yanada oshirgan. Quyida Erkin Vohidov she'rlarida qo'llangan metaforalarning ayrim namunalarini tahlil qilamiz:

Ufq - bir chiziqdir, nigoh yetmagan,

Orzular manzili, yetib bo'lmagan (E. Vohidov, "Ufq")

Tahlil: Bu yerda "Ufq" insonning yetib bo'lmagan orzulari va hayotiy maqsadlariga metafora qilingan. Shoir tabiat hodisasi orqali falsafiy tushunchani obrazli ifodalagan.

Yana bir misol, "O'zbekim" qasidasidan

Ma'rifatning shu'lasiga Talpinib zulmat aro, Ko'zlaringda okdi tunlar Kavkabiston, o'zbekim[7]. (E. Vohidov)

Ushbu baytda shoir "ma'rifat", "zulmat", "tun" va "kavkab" so'zlari asosida zanjirsimon metafora tizimini yaratgan. Bu vositalar oddiy tasvir emas, balki o'zbek xalqining tarixiy-ma'rifiy yo'li va intilishlarini ko'rsatuvchi eng muhim estetik va emotsional yukka ega bo'lgan lingvopoetik birliklardir.

Metonimiya

Metonimya - ikki tushuncha o'rtasidagi yaqinlikka asoslangan o'xshashsiz ko'chim. Metonimiyada biror narsa yoki voqea-hodisaning nomi boshqasiga ko'chiriladi, biroq bu nomlash narsalar o'rtasidagi o'xshashlikka emas, balki ular o'rtasidagi yaqinlikka, aloqadorlikka asoslanadi[5]. O'zbek adabiyotida ushbu ko'chim turidan mahorat bilan foydalangan ijodkorlardan biri Erkin Vohidovdir. Shoir she'rlarida metonimiya insonning ruhiy kechinmalari, muhabbat, yoshlik va hayot haqidagi falsafiy qarashlarni ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Ayniqsa, shoir ayrim predmet yoki tushunchalarni boshqa bir yaqin ma'nodagi obraz orqali tasvirlab, she'rning qimmatini oshiradi. Bu holat shoirning quyidagi she'riy parchalarida yaqqol namoyon bo'ladi:

"Dastlab har kim qalam olgan on

Yonib seni kuylar begumon[8]." (E. Vohidov)

Bu misrada "qalam" oddiy yozuv vositasi emas, balki ijod, she'riyat va shoirlik faoliyatini anglatmoqda. Predmet nomi unga bog'liq faoliyat o'rnida qo'llangani sababli bu ham metonimiyaga misol bo'ladi.

Yana bir misol

Sen hilol, yulduz, salib, Tavrot, Zaburdin yuksalib,

Boymisan yoki g'arib, komron o'zing, yakson o'zing[7].(E. Vohidov)

Bu baytda shoir bir nechta so'zlarni yonma-yon keltirib, zanjirsimon metonimiya hosil qilgan: "Hilol va yulduz" - Islom dini va Sharq madaniyati o'rnida; "Salib" - Xristianlik dini va G'arb sivilizatsiyasi o'rnida; "Tavrot va Zabur" - muqaddas kitoblar nomi bo'lib, ularga e'tiqod qiluvchi butun boshli xalqlar, dinlar va diniy qarashlar

oʻrnida qoʻllangan. Diniy ramzlar va muqaddas kitoblar (predmet/vosita) oʻsha dinga eʼtiqod qiluvchi jamiyatlar va madaniyatlar (faoliyat/makon) oʻrnida yaqinlik aloqadorligi asosida qoʻllangan. Bu tilshunoslikda "belgi-belgi xususiyati orqali tushunchani ifodalash" tipidagi sof ilmiy metonimiyadir.

### Sinekdoxa

Sinekdoxa hodisasi - bu tildagi ifoda vositalaridan biri boʻlib, unda butun narsaning oʻrnida uning bir qismi yoki aksincha, qismning oʻrnida butun qoʻllanadi[5]. Erkin Vohidov ijodida ham sinekdoxa inson kechinmalari, xalq obrazi va turli badiiy tasvirlarni ixcham hamda mazmunli ifodalashda qoʻllanadi. Shoir ayrim sheʼriy parchalarida butun oʻrnida qismni yoki qism oʻrnida butunni qoʻllash orqali poetik maʼno va obrazlilikni kuchaytiradi.

Masalan:

"Ruhlar isyoni" dostonidan

Bir qoshiq qonimdan kech, ey shoh, deb yigʻlar gado,  
Adolat istab keldi sening dargohingga ato[3]. (E. Vohidov)

Tahlil: Ushbu misrada "bir qoshiq qonimdan kech" iborasi qoʻllangan. Bu yerda inson tanasidagi maʼlum miqdordagi qon (qism) insonning butun hayoti, yashash huquqi va joni (butun) maʼnosini anglatib kelmoqda. Bu dostonning dramatik taʼsirchanligini oshirishga xizmat qilgan sof sinekdoxadir.

Yana bir misol,

Men Vatanni bogʻ deb aytsam, sensan unda bitta gul,  
Men Vatanni koʻz deb aytsam, bitta mujgon, oʻzbekim[7].

Ushbu baytning ikkinchi misrasida sof lisoniy sinekdoxa qoʻllangan. "Mujgon" soʻzi fors-tojik tilidan olingan boʻlib, "kiprik" maʼnosini anglatadi. Kiprik inson koʻzining bir qismidir. Shoir koʻz deb atalmish butunlik tarkibidagi birgina qismni (kiprikni) olish orqali butun boshli oʻzbek xalqini, uning har bir vakilini nazarda tutmoqda. Yaʼni, Vatan - yaxlit bir koʻz boʻlsa, oʻzbek xalqi uning ajralmas qismi - kiprigidir.

Xulosa. Lingvopoetika badiiy matnning til birliklari orqali estetik va maʼno jihatdan qanday ifodalanishini oʻrganadigan muhim tilshunoslik yoʻnalishlaridan biridir. Mazkur maqolada Erkin Vohidov sheʼriyatida qoʻllangan koʻchimlar - metafora, metonimiya va sinekdoxaning lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilindi. Tahlillar shuni koʻrsatadiki, shoir ushbu tasviriy vositalardan mahorat bilan foydalanib, sheʼriy matnda chuqur obrazlilik, taʼsirchanlik va emotsional boylikni yuzaga keltirgan.

Erkin Vohidov ijodida koʻchimlar nafaqat badiiy bezak vazifasini bajaradi, balki muallifning ichki kechinmalari, hayotiy-falsafiy qarashlari va hissiy holatini ifodalovchi muhim lingvopoetik vosita sifatida namoyon boʻladi. Shuningdek, lingvopoetik tahlil badiiy matnni chuqur anglash, undagi yashirin maʼno qatlamlarini

ochib berish va adibning individual uslubini yoritishda samarali usul ekanligi aniqlandi. Umuman olganda, ko'chimlar Erkin Vohidov she'riyatining badiiy-estetik qimmatini oshiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. A. Hojiev. "Lingvistik terminlarning izohli lug'ati" -Toshkent, 1985.
2. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. - Toshkent: O'qituvchi, 1996.
3. Erkin Vohidov " Ruhlar isyoni" dostoni
4. Karimov S. O'zbek tilining badiiy uslubi: Filol. fanlari d-ri....dis. - Samarqand, 1993.
5. Nargiza Erkaboyeva "O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami" to'ldirilgan qayta ishlangan nashr 2021- yil. Toshkent
6. Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. - Toshkent: Yurist-media markazi, 2009. - 112 b.
7. Vohidov E. Inson: She'rlar (1956-2006). - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyot-matbaa ijodiy uyi
8. Vohidov E. "Yoshlik devoni" G'afur G'ulom nomidagi Badiiy adabiyot nashriyoti Toshkent: 1969
9. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. - Toshkent: Fan, 2007.